

„A VILÁGOSSÁG A TUDOMÁNY”

A felvilágosodás mint módszer Verestói György halotti beszédeiben

A fordulat nem volt gyors és végleges, de idővel lehetségessé vált, hogy az ember elforduljon az angyaloktól, démonoktól, és más nem evilági témáktól, és figyelmét a világ jelenségeire összpontosítsa; megértse, hogy az embert ugyanabból az anyagból gyúrták, mint a dolgokat, és része a természet rendjének; kísérletezzen anélkül, hogy rettegnie kellene, megsérti Isten féltve őrzött titkait; megkérdőjelezze a tekintélyeket és a készen kapott doktrínákat; felszabadultan keresse az örömöket, és kerülje a fájdalmat; elképzelje, hogy az ismert világon kívül is létezhetnek világok; eljuttasson a gondolattal, hogy a Nap csak egy csillag az univerzum végtelenjében; etikus életet éljen túlvilági jutalom és büntetés ígérete nélkül; elmélkedjen anélkül, hogy a lélek halálától rettegne. Röviden, lehetséges lett – nem könnyű, de lehetséges –, hogy – W. H. Auden szavaival – elegendőnek találjuk a múlandó világot.¹

E megállapításokat Stephen Greenblatt az itáliai humanista, Poggio Bracciolini filológusi tevékenységének egyik legnagyobb eredménye, Lucretius *A dolgok természete* című filozófiai költeménye szövegének újbóli felfedezése kapcsán fogalmazta meg. Az a művelődés- és mentalitástörténeti fordulat, melyet az idézett részletben oly lényegre törően jellemez, valóban a 15. században vette kezdetét, és az azt követő nagyjából három évszázad során előbb a protestáns, majd a katolikus egyházi intézményrendszerben és mindennapi hitéletben jelentős változásokat hozott magával. Az ebben az időszakban tevékenykedő egyházi és világi tudósok egyre nagyobb számban foglalkoztak a vallási tanok, a világ teremtésére, felépítésére és működésére vonatkozó korábbi teológiai-filozófiai nézetek felülvizsgálatával. A Greenblatt által rajzolt kép azonban csak akkor felel meg a valóságnak, ha hozzátesszük, hogy az evilági örömök felszabadult keresését, a túlvilági jutalom és büntetés ígéretéről való lemondást, a múlandó világgal való megelégedést a 19. századig rendkívül kevés gondolkodó hirdette, és e felfogás széleskörű elterjedése csupán a 20. században figyelhető meg.

A 18. század európai eszmetörténetének jellegzetességeit vizsgálva fontos szem előtt tartanunk, hogy azok a jelenségek, melyek ekkor válnak valóban látványossá és sokakat érintővé, jóval kisebb arányban és szűkebb körben már a 15–16. századtól kezdve jelentkeznek. Roland Mortier a 18. századi francia filozófiatörténet vonatkozásában a következőket állapítja meg: „[...] a világoosságot – mégpedig leggyakrabban többes számú (lumières) alakját – egyértelműen azonosítani kell a kritikai szellemmel s az előre gyártott eszmék elvetésével. Végleges formájában ez a kép az önálló gondolkodásra való törekvést jelenti, az előítéletek elvetését, a mitikus gondolkodás visszautasítását (melyet hiszékenységnak, babonának tartanak). Szimbolikusan egy új szellemi beállítottságot sűrít magába, s egy olyan korszak öntudatra ébredését fejezi ki, mely másnak, egyszersmind fejlődésben lévőnek

¹ Stephen GREENBLATT, *Egy reneszánsz könyvvadász: Hogyan vált modernné a világunk?*, ford. ZSUPPÁN András, Bp., Typotex, 2015, 13.

tartja magát.”² A 15–16. századi gondolkodók között – akiknek eszmerendszerében a „világosság” fogalmának még nincsen központi jelentősége – jó néhányan vannak, akiket egyaránt jellemez a „kritikai szellem”, „az önálló gondolkodásra való törekvés” és „az előítéletek elvetése”, e személyiségek azonban többnyire egymástól elszigetelten működnek, alkotnak.³ Az inkvizíció és az egyházi intézmények által működtetett cenzúra szigorú korlátozásai az európai országok többségében kevés teret engednek a kritikus gondolkodás kibontakozásának, szélesebb körben való elterjedésének. Igaz ez akkor is, ha tudjuk, hogy az önálló véleményformálás a legtöbb esetben nem jelent szakítást a vallási hitelvekkel, sem pedig kilépést a hagyományos keresztény világfelfogás keretei közül. David Sorkin joggal hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy a 17–18. század eszme- és irodalomtörténetét tárgyaló összegzések nagy részében ezzel ellentétes kijelentések olvashatók, amelyek többsége azonban a korszak jelenségeinek valós és elfogulatlan értékelésekor nem állja meg a helyét.⁴ Sorkin véleménye szerint „a felvilágosodás nemcsak kompatibilis volt a vallásos hittel, de egyenesen hozzá vezetett”, valamint „lehetővé tette, hogy az ember új utakat találjon a hithez”.⁵ Más eszmetörténetekkel egyetértésben rámutat továbbá a protestáns felvilágosodásban élen járó Anglia és a vallási tolerancia ügyében a lehető leghaladóbb gyakorlatot folytató Hollandia központi szerepére az új világkép, a hagyományostól eltérő nézetek kialakulásának és elterjedésének folyamatában.⁶ Mindezen röviden, előjáróban tárgyalt összefüggések közül további gondolatmenetünk szempontjából fontos hangsúlyozunk mind a 15–18. századi eszmetörténeti folyamatok koherenciáját, vagyis azt a tényt, hogy a felvilágosodás előzményeit kutatva jóval visszább kell lépniünk az időben, mint a 17. század közepe; mind pedig az ekkoriban kialakuló és divatossá váló nézetrendszereknek a keresztény felfogásba való beágyazottságát, ami jóval nagyobb arányban jellemezte a korszakot, mint ahogyan azt az irodalomtörténeti szintézisek által sugallt kép alapján gondolnánk.

A magyarországi felvilágosodás mint eszmetörténeti jelenségegyüttes és korszak jellemző vonásai csak a kortárs, párhuzamos európai művelődéstörténeti folyamatok ismeretében és figyelembevételével válnak egyértelműen megrajzolhatóvá. Ennek fő oka, hogy a magyarországi gondolkodókra a korszakban kevésbé jellemző az önállóság, sokkal inkább a külföldön már meghonosodott, divatos eszmék, fogalmak áramlanak be az idegen nyelvű nyomtatványok révén, melyek szövegeiből gyakran készülnek kéziratos vagy akár nyomtatott kivonatok, és főként fordítások. A korabeli magyarországi művelődés és irodalom e sajátossága mindazonáltal nem teszi feleslegessé, hogy például a felvilágosodás megnyilvánulási formáinak tekintetében nagyobb léptékű összegzések készüljenek, lehetőleg minél kiterjedtebb forráscsoport értékelése alapján. A magyar nyelv- és irodalomtörténet-írás adós többek között a *felvilágosodás* kifejezés és a korban használatos szinonimái (*világosság*, *világosodás*,

² Roland MORTIER, „Világosság” és „Felvilágosodás”: Egy kép és egy fogalom története a XVII. és a XVIII. században = R. M., *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai: Válogatott tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1983, 67–141, 81.

³ Vö. például: Michael TAVUZZI, *Renaissance Inquisitors: Dominican Inquisitors and Inquisitorial Districts in Northern Italy, 1474–1527*, Leiden, Boston, Brill, 2007, 119–120; Wayne M. BUNDAY, *Out of Chaos: Evolution from the Big Bang to Human Intellect*, Boca Raton, Universal Publishers, 2008, 227–228; Angelo CALEMMI, *L'illuminismo prima dell'illuminismo: Perché la chiesa condannò Galilei*, Napoli, La Città del Sole, 2014.

⁴ Vö. további vonatkozó szakirodalommal: David SORKIN, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2008, 1–3.

⁵ SORKIN, i. m., 3. – Ennek kapcsán érdemes felfigyelni arra, hogy például Voltaire, akinek a vallással kapcsolatos nézetei közül különösen a kritikus megállapításokat szokás idézni, nem tagadta sem az általában vett vallásgyakorlat, sem az istenhitnek az ember szellemi-lelki életében betöltött szerepét. Vö. Roland MORTIER, *Voltaire és a nép* = R. M., *Az európai felvilágosodás... i. m.*, 307–325; PENKE Olga, „Szökevény tünemények”. Voltaire természetfilozófiájának néhány kérdése = *Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, főszerk. LENGYEL Réka, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, KISS Margit, LÉNÁRT Orsolya, Bp., reciti, 2015, 304–319.

⁶ SORKIN, i. m., 6–10.

megvilágosodás), sőt az egész szóbokor (megvilágosodott, felvilágosodott stb.) módszeres nyelv- és jelentéstörténeti vizsgálatának elvégzésével.⁷ Arra, hogy egy efféle vizsgálat mekkora jelentőséggel bír, és milyen eredményekhez vezethet nem csupán a nyelv- és fogalomtörténet, de az irodalomtörténeti folyamatok pontosabb nyomon követése és leírása terén is, jó példával szolgál Roland Mortier néhány évtizede végzett kutatása. A belga tudós nem törekedett teljességre az adatgyűjtést illetően, ám vizsgálata alapján így is figyelemreméltó következtetésekre és általános megállapításokra jutott mind a világosság és a felvilágosodás kifejezések francia, mind a francia *lumière* és *lumières* szó angol, német, olasz és spanyol megfelelőinek használatát, elterjedését, jelentésváltozatait illetően.⁸ Mortier e komparatív vizsgálatok alapján kijelenti: „[...] a »felvilágosodás« [szó] is annak köszönhette elterjedtségét és sikerét, hogy bizonyos fokig körülíratlan volt, vagyis olyan határozatlan jelentésréteget hordozott, mely lehetővé tette alkalmazásának egyöntetűségét – vagy majdnem egyöntetűségét”; „a világosság szó használata tehát korántsem állott szemben a meglevő vallási nézetekkel, sőt áttételes jelentésében hosszú ideig erősen vallásos színezetű maradt”; „az észnek a természetes világossággal való kartézianus azonosítása már a XVII. századtól tartalmi módosulást eredményezett a fogalom használatában. *Világosságon* [a francia *lumière* mind egyes, mind többes számú alakjában] a szellem képességeinek összességét, az emberi tudás fejlődését, az értelem meghódította területek növekedését értik.”⁹ Feltételezhető ugyan, hogy egy, a magyarországi magyar, latin, sőt akár német nyelvű források bevonásával, hasonló szempontok szerint elvégzett kutatás eredményeképp Mortier-ével megegyező vagy ahhoz nagyon közel álló megállapításokra juthatnánk, de mindenképpen kirajzolódna a magyarországi kultúra és irodalom akkori állapotának sajátos és minden eddiginél pontosabb képe. A vizsgálat továbbá azzal a haszonnal járna, hogy egybegyűjthetőek lennének a „világosság”, „felvilágosodás”, „megvilágosodás” mint eszmetörténeti leíró fogalmak korabeli meghatározásai. A korábbi irodalomtörténeti korszakbemutatók, szintézisek általában a korabeli definíciók kis hányadának ismeretében íródtak, ezért nem adhattak minden vonatkozásában helytálló tájékoztatást arról, mit értettek e fogalmakon a 18. századi nyelvhasználók, és milyen jelenségek, tevékenységek, folyamatok jelölésére alkalmazták őket. Véleményünk szerint a 18. századi írók, literátorok, tudósok, így például Verestói György munkásságának, törekvéseinek értékelésében rendkívül nagy segítséget nyújt a megismerkedés olyan korabeli, 18. és 19. századi forrásokkal, melyek eddig esetleg figyelembe nem vett szempontokkal gazdagíthatják az elemzést.

A korábbi művelődés- és irodalomtörténeti szakirodalomban a felvilágosodás időszakának kortárs értékelése kapcsán elsősorban azok a vélemények kaptak nagyobb hangsúlyt, melyek a felvilágosodás révén terjedő új eszmerendszer előnyös, a társadalom egyes tagjaira vagy annak összességére kedvező hatást gyakoroló tényezőire hívták fel a figyelmet. A 18. század végén és a 19. század elején keletkezett forrásokat vizsgálva azonban feltűnő, hogy a korabeli gondolkodók felvilágosodás-képe valójában igen összetett, többféle, egymással ellentétes irányú folyamatról, és a felvilágosodásnak alapvetően kétféle megnyilvánulási formájáról ad számot.

Ezt teszi például Kármán József, amikor a következőket írja: „A megfontolt, megkérődzett, új és hasznos igazságok forgásba jönnek, mert interessálnak. Az emberek esmérete, hazánk s állapotunk esmérete terjedni fog, mert a magunk világát fogjuk könyveinkben találni. A gondolkozás, a meggyőződés és gyökeres tudományok veszik fel az uralkodópálcát, és mivel ezek nélkül nemcsak

⁷ Egy ilyen vizsgálat feltételeinek megteremtése a nyelv- és irodalomtörténészek közös érdeke. Első lépése egy olyan magyaránny digitalizációs projekt lehet, melynek keretében az 1772, tehát az akadémiai nagyszótári korpusz gyűjtőköreinek alsó időbeli határát megelőző korszakban keletkezett, kinyomtatott szövegek válnának digitálisan elérhetővé, kutathatóvá.

⁸ Vö. MORTIER, „*Világosság*” és „*Felvilágosodás*”, i. m.

⁹ Vö. *Uo.*, 68, 76, 78.

haszontalan, de valóban ártalmas és nemzeteket részegítő minden világosodás, e' lesz nálunk az igaz és józan világosodás boldog időnyílása.”¹⁰ Kármán véleménye szerint tehát az „igaz és józan” felvilágosodás korszaka még el sem kezdődött, és ahhoz, hogy ez megtörténjen, a tudományoknak kell átvenniük az uralmat, azaz olyan, az emberre magára, valamint az őt körülvevő világra vonatkozó tudásnak, ismereteknek kell terjednie, melyek az egyes embert személyesen érintik, érdeklük.

A Kármánnál olvasható meglátásokhoz hasonlókat találunk a jóval kevésbé ismert Endrődy János *Csak egy-két szó erkölcsi megvesztegetetésünkről* c., politikai-kulturális tárgyú értekezésében, melynek bevezetését érdemes hosszabban idéznünk:

Azok, kik a religiónak és az erkölcsnek megvesztegetését szívükre vették, nem szűnnek mindegyre panaszkodni megromlott sorsunkon. Vagnak oly buzgón ájtatosok, kik az apostolkodó papi rendnek nem kevés kisebbségére azt állítják, hogy a különböző szerzetesrendeknek eltörlésével megnyitott légyen az ajtó minden erkölcstelenségre. Mások, és az okosabbak, a mái hitelenséget és erkölcstelenséget rész szerént a rossz nevelésre, rész szerént magokra a szülőkre hárítják. Legnagyobb azoknak a száma, kik a megvilágosodott százodot vetik a mái megvesztegetésnek okául, olyannyira, hogy mindazok, kik valamire előbbre mentek a bölcselkedésben, és sem farizeusok az ájtatoskákkkal, sem saduceusok némely nagyobbakkal, hitetleneknek, szabad vallásúaknak, erkölcsteléneknek lenni kiáltanak. Mennyiben lehessen eme vélekedésnek helyt adni, azt a jelenvaló munkában akarom megvizsgálni. Előbb mindazonáltal megfontolom: 1. Vajon megokosodott-e annyira lefolyt századunk, hogy aztat a megvilágosodott század mondassuk? 2. Megérdemli-e, hogy az erkölcsnek megvesztegetésén és a religiónak meghidegülésén oly nagyon jajgassunk?

[...]

Ám csaknem közönségesen fölvetett neve a folyó üdőnek: az okos század, a bölcs világ, a filozófusok százodgya. Csakhogy megérdemli-e eme nevezetet? Én nem merem meghatározni. Vajmi nehéz dolog egy egész századról próbát kiálló ítéletet hozni. Részt veszünk magunk is századunkból. Ha magasztaljuk, enszeretünknek hízelkedünk. Ha gyalázzuk, magunkat bántjuk meg. A középutat választom azért. Csak gyanakodásomnak okait jegyzem itten föl.¹¹

Az elfogulatlan véleményalkotásra törekvő és azt jobbra következetesen meg is valószínűsítő Endrődy éles szemmel veszi észre a kor közgondolkodásának ellentmondásait: rámutat például arra, hogy „éppen ama közönség, mely a folyó századot a megokosodottnak állítja, jajgattya egyszersmint a hitelenséget és az erkölcsnek megvesztegetését úgy, hogy ennek okát egyedül eme megvilágosodásban helyezteti. Ez pedig azt mutattya, hogy korántsem barátta a bölcsességnek s megokosodásnak... Mi nagy ellenkezés ez!” Felfigyel azokra is, akik a felvilágosodás terjesztésével csak elméletben értenek egyet, miközben „inkább azt kívánnák, hogy senki meg ne világosodjon”, így például az olyan lelkipásztorokra, akiknek fontosabb a jó aratás, mint saját szellemi fejlődésük, művelődésük.¹²

Egy további szerző, Cserey Farkas *A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés* című munkájában elősörban a felvilágosodás pedagógiai programjának jelentőségére hívja fel a figyelmet: „[...] szükségnek találok megmutatni, hogy a közrendű embernek megvilágosítása elkertülhetetlenül szükséges

¹⁰ KÁRMÁN József, *A nemzet csinosodása = Magyarországi gondolkodók, 18. század, Bölcsészettudományok II.,* vál., szerk., utószó TŰSKÉS GÁBOR, LENGYEL RÉKA, Bp., Kortárs Könyvkiadó, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam), 953. (A 18–19. századi munkákból vett idézeteket itt és a továbbiakban modernizált helyesírással közlöm.)

¹¹ ENDRŐDY János, *Isak egy két szó erkölcsi meg-vesztegetetésünkről*, Pesten, Trattner Mátyás bötűjével, 1803, 3–6.

¹² *Uo.*, 48.

légyen, és hogy ezen megvilágosítás éppen nem olyan veszedelmes, amilyenek lenni az emberi becslet érdeme szerint ismerők állítják; megmutatom, hogy nem a megvilágosítás okozza azon félelem tárgyait, amitől ők tartanak, hanem valami olyan, ami éppen ellenére vagyon az igaz megvilágosodásnak.”¹³ Kármánhoz hasonlóan ő is a felvilágosodás kétféle formájáról beszél:

Mindenekelőtt szükség megkülönböztetni az igaz megvilágosodást attól, ami csupán külső fényt viseli ezen drága nevezetnek. Ugyanis vagyon egy oly csalfa neme a megvilágosodásnak, melyet inkább lehetne zúravarnak, mint voltaképpen való megvilágosodásnak nevezni. És éppen ezen meg nem különböztetés okozta eddigé az azon súlyos és veszedelmes kárt, mely szerint a közrendű embert megvilágosítani nem tartották tanácsosnak. Szükség tehát, hogy amit e tekintetbe veszedelmesnek lenni állítanak, az iránt voltaképpen való értelemben puhatolódjunk. Én, amennyire azon célom, mely szerint e munkáskámba rövid akarok lenni [...], engedi, megkülönböztetem az igaz megvilágosodást a csalfától, és megmutatom, milyen szükséges légyen az elsőt közönségesen kiterjeszteni, az utolsót a legkegyetlenebb számkivetésbe úzni.

Cserey véleménye szerint az „igaz megvilágosodás” az, „ami az emberi elmét és szívet a hibás vélekedésektől, balítéletektől ment gondolkozásra, érzésekre vezeti, az embert minden lépéseibe az igaz valóságra viszi, és ami e világi élet legfőbb pontú jóságának megismerésére téríti, amilyenek p. o. az ő hazafiúi társasági életbeli minéműsége, a polgári szorgalmatosság, és annak sokágú részei, a nevelés, a vallás és erkölcsöknek helyes művelése, egyáltalában véve mindaz, ami az embert jobbá és boldogabbá teszi, ami új világot ad, a jónak kellemetes reménységét terjeszti előnkbe”. Ezzel szemben a „csalfa megvilágosodás” „balgatagságokkal terheli az elmét”, „melyek csupán a nyughatatlan, felhevült elme sületlen szüleményei, el akarják az embernek eredeti díszét enyésztetni az által, hogy oly képzelődésekre térítsék őtet, melyek nem voltak, és nem is lehetnek, melyek a teremtés céljával, az emberi alkotvány és társasági élet igaz minéműségeivel ellenkezők.”

A felvilágosodás értékelésével, a kétféle felvilágosodással kapcsolatban utolsóként egy feltehetően néhány évvel Endrődy és Cserey értekezéseinek megjelenése után papírra vetett gondolatmenetre hívjuk fel a figyelmet Kölcsey Ferenc *Philosophiai dolgozatainak Töredékeiből*.

Azt mondjátok: „Emeljük felül lelkeinket a babonán, szabadítsuk meg fejünket a vallás előítéleteitől, világosodjunk fel, s boldogok leszünk; mert üldözni és üldöztetni nem fogunk!” – Úgy van, arra, hogy másokat tűrjünk, s még ellenkező értelemmel mellett is tűrjünk, a felvilágosodásnak bizonyos lépcsője kívántatik meg: de ezen felvilágosodás, s a vallástalannak felvilágosodása közt nagy a különbség. Nem csak fejünknek, de szívünknek is fel kell világosodniok, s mindent, ami az emberiségre tartozik, tisztelnünk kell, s még akkor is, midőn mások javát kívánjuk, nem saját szeszünk szerint kell a mértéket venni, melynél fogva azok boldogíttassanak. Minden felvilágosodás által (a szónak legjobb értelmében) csak az emberi boldogságnak kell elősegítenie. Azt akarom mondani, hogy én azt, aki túltette magát a jó és a rossz különbözőségének érzésén, nem mondom felvilágosodottnak; mert a főnek és szívnek felvilágosodása nem egyéb, hanem az emberi értelemnek s az emberi érzéseknek a lehetséges pontig vitetett kimíveltetésök. A religio tulajdonképpen nem az értelemnek tárgya.¹⁴

¹³ CSEREY Farkas, *A' falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés*, Nagyváradon, Máramarosi Gotlib Antal betűivel, 1806, 12–14.

¹⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Töredékek a vallásról* = K. F. Összes művei, I, szerk., s. a. r., jegyz. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960.

Kölcsey a Csereynél olvasható megállapításokhoz hasonló felfogás szerint a fej és a szív felvilágosodása között tesz különbséget, jobban mondva, a fej felvilágosodását, tehát az intellektuális fejlődést értéktelennek, rossznak tartja, amennyiben nem kapcsolódik össze a szív felvilágosodásával, azaz az erkölcsi tökéletesedéssel. Fontos észrevenni, hogy ez utóbbi szellemi-lelki törekvést, mely a vallásos hit keretei között mehet végbe, teljességgel különállónak tartja, valami olyasminnek, ami az intellektus számára hozzáférhetetlen, az által nem megragadható vagy vizsgálható.

Áttekintésünkben csupán néhány szerzőt szoltattunk meg azok közül, akik a 18–19. század fordulóján véleményt nyilvánítottak a felvilágosodás eszméi és a vele kapcsolatos jelenségek értékelése kapcsán, e vélemények azonban elegendő tájékoztatást nyújtanak arról, hogyan ítélte meg a korabeli gondolkodók egy része az akkor éppen elmúló vagy már elmúlt században lezajlott művelődéstörténeti folyamatokat. Érdeemes megfigyelni, hogy a felvilágosodást e szerzők nem az egyéni gondolkodásnak a vallási kötöttségektől való megszabadulásával, vagy az egyházi, esetleg az állami szervezeti keretek és berendezkedés megváltoztatására irányuló törekvésekkel azonosítják, sőt, éppenséggel óvnak a hagyományos ideológiai-társadalmi feltételektől való gyors és radikális eltávolodás veszélyeitől. Az idézett gondolatmenetekben a felvilágosodásnak azt a megnyilvánulási formáját, mely jó és kívánatos, egyrészt az egyes ember egyéni szellemi-lelki fejlődésével, boldogulásával, másrészt valamiféle közös tudás vagy a tudományok, tudományos eredmények minél szélesebb körű elterjesztésével, a korábban ebből kizárt társadalmi csoportok felé való közvetítésével hozzák kapcsolatba. Ez a magyarországi kulturális életnek természetesen nem egyedi, hanem más nemzetek művelődését szintén jellemző vonása, olyan program vagy társadalmi-közéleti szerepvállalás, melyet a kor európai és amerikai bölcselei, írói, tudósai egyaránt magukénak vallanak, és számos vállalkozásukat ennek jegyében hajtják végre.

A közművelődés, a tudományos ismeretterjesztés előmozdításának szándéka a társadalom egészének átforgalmazását célzó pedagógiai programmal kapcsolódik össze. Mortier megfogalmazásában: „A századnak, amely merészen a „közgondolkozás” megváltoztatására törekszik (*Enciklopédia*, „Enciklopédia” szócikk), az is célkitűzése, hogy megteremtse a holnap emberét, és gyermekkorától fölkészítse új feladataira.”¹⁵ Mortier arra is felhívja a figyelmet, hogy a tudományos ismeretterjesztés elsődleges fontosságú területe a 18. században éppen az irodalom, s míg egy részről rendkívül nagymértékben megnő a már nem csupán szigorú értelemben vett tudósok, hanem szépirok tolla alól kikerülő tudományos irodalmi művek száma, más részről az önelvű szépirodalom tekintélye csökken, illetve a szépirodalmi alkotások maguk is gyakran válnak filozófiai-tudományos eszmék hirdetésének terepévé.¹⁶ A 18. századi magyarországi irodalomtörténet vonatkozásában megállapítható, hogy míg a felvilágosodásnak a közművelődés elősegítésére irányuló programja kevés kivételtől eltekintve csak a század utolsó egy-két évtizedében vagy a 19. század első évtizedeiben nyer elméleti megfogalmazást, addig a program gyakorlati megvalósításának nyomai, a felvilágosodás mint módszer alkalmazása jóval korábban tevékenykedő literátorok, tudósok munkásságában is megfigyelhető. E tudós literátorok egyike, Verestói György esetében például egyértelműen kijelenthető, hogy – noha törekvéseiben nem a felvilágosodás vagy a világosság eszméje vezérelte – igen magas szinten, látványosan és sajátos módon vált a tudományos ismeretterjesztés elkötelezett képviselőjévé.

¹⁵ Vö. MORTIER, *A felvilágosodás kora = R. M., Az európai felvilágosodás... i. m.*, 18–19.

¹⁶ „A tudományok oly nagy a tekintélye, hogy az irodalom nyersanyagává válik. [...] A korszak nagy írói [...] a tudományok megszállottjai, inkább intellektuális teljességre törekszenek, mintsem tisztán esztétikai hatásra”; valamint: „Az irodalom dísztelenebb lesz, ugyanakkor új területeket hódít meg, amelyeket azelőtt szakemberek kutattak. Se szeri, se száma azoknak a problémáknak, amelyeket addig – a hagyománynak megfelelően – latinul vitatott meg néhány beavott s most a nagyközönség elé tárják őket, a lehető legvilágosabb, legvonzóbb formában. Úgy tetszik, nincs többé megközelíthetetlen téma.” Vö. MORTIER, *uo.*, 15, 13.

A magyar irodalomtörténet-írás mind ez idáig jóval kevesebb figyelmet szentelt Verestói György életművének, mint amekkorát az eszme- és művelődéstörténeti jelentősége, esztétikai értékei alapján megérdemelt volna. Farkas Wellmann Éva az utóbbi években elkészült és könyv alakban is megjelentetett disszertációjában¹⁷ ugyan kísérletet tett a kolozsvári református prédikátor-tanár élete és munkássága alaposabb vizsgálatára és új szempontok szerinti feltárására, vállalkozásában azonban csupán néhány vonatkozásban sikerült túllépnie a korábbi szakirodalom eredményein.¹⁸ Verestói sokrétű, valódi polihisztori munkásságának legismertebb darabjai halotti beszédei, noha számos korabeli és későbbi utalást találunk arra nézve, hogy más területen is kiemelkedőt alkotott: mind természettudósként, tanárként, filozófusként, mind nyelvészként, mind költőként számon kell tartanunk.¹⁹ Kiterjedt életművét, melybe a beszédeken kívül teológiai és tudományos munkák, számos költemény, illetve egyéb jellegű szövegek tartoznak, ma csak töredékében ismerjük, de feltételezhető, hogy kiterjedt, elsősorban erdélyi gyűjteményekben elvégzendő levéltári és könyvtári kutatások révén a következő években további források is előkerülhetnek.

A halotti beszédek vizsgálata a régi és a kora újkori magyar irodalomtörténeti kutatás kiemelten fontos területe. A 18. századi forrásanyagról, melynek feltárása korábban megindult ugyan, de a munkálatok viszonylag rövid idő múlva abbamaradtak, csupán elszórt adatokkal rendelkezünk.²⁰ Verestói beszédeit, a régi nyomtatványokban hozzáférhető magyar és latin nyelvű szövegek összességét átfogóan még senki sem vizsgálta; Farkas Wellmann említett munkájában csupán azok egy részét mutatta be, részben retorikai, részben néhány tematikai jellegzetességet tárgyalva. Magam az alábbiakban az 1783-ban Kolozsvárott kiadott *Holtakkal való barátság* c. posztumusz gyűjteményes kötetben megjelent szövegeket vizsgálom.²¹ E kötet reprezentatív dokumentuma a szerző több rétegű munkásságának: a beszédek tanulmányozása lehetőséget kínál Verestói filozófusi, tanári, tudósi, költői működésének értékelésére.

I. kötet

1. *Egy szolga-szegődtetésről* – Váradi Zsigmond (1730. január 8.)
2. *A halál-házzról* – Valkai Miklós (1730)
3. *A fisiognomiáról* – Havasali Sára, Beszprényi Ferencné (1731. március 14.)
4. *A Kis Világról* – Teleki Pál (1731. november 18.)
5. *A Tündérországáról* – Alvinczi Krisztina, Makrai Ferencné (1733. március 1.)
6. *Az igaz szentelt vitézről* – Vitéz György (1733. július 5.)
7. *Az égnek újáról* – Lázár Anna, Korda Lászlóné (1735. július 17.)
8. *Az Isten győző férfiúról* – Bánffi György (1735. december 18.)
9. *A halottakkal való társalkodásról* – Kemény László, Kemény Péter, Kemény Kata (1735)
10. *A jó haza-fiaról* – Keczei István (1735)
11. *Az emberi életnek rövid voltáról* – Balog György (1735)
12. *Momusnak az Isten munkáiban való gáncsoskodásairól* – Bethlen István (1737. július 14.)
13. *Az emberi léleknek e világon való számkivetéséről* – Toroczka Mária, Rhédei Lászlóné (1738.

március 23.)

¹⁷ FARKAS WELLMANN ÉVA, *Irodalom és közönsége a XVIII. században: Verestói György munkássága*, Bp., Gondolat Kiadó, 2013.

¹⁸ Vö. LENGYEL RÉKA, Farkas Wellmann Éva, *Irodalom és közönsége a XVIII. században, Verestói György munkássága*, Bp., Gondolat Kiadó, 2013, 293. l., *Irodalomtörténet*, 96(2015), 1, 89–95.

¹⁹ Lásd erről bővebben: LENGYEL RÉKA, *Felvilágosult filozófus, modern tudós, humanista szónok, a „magyar Burns”: Új adatok Verestói György életművének értékeléséhez* (megjelenés alatt).

²⁰ Vö. KECSKEMÉTI GÁBOR, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Bp., Universitas, 1998, 13.

²¹ VERESTÓI György, *Holtakkal való barátság* [...], I–II, Nyomt. A Reform. Kollégium Betűivel, Kaprontzai Ádám által, 1783.

II. kötet

14. *Két ékes liliomszárlól* – Vesselényi Zsuzsanna, Teleki Ádámné (1739. december 13.)
15. *A Hajnal Fiairól, avagy az elein megért elmékről* – Teleki József (1744. július 5.)
16. *A Természetnek egy mostohaanyának képében való előadattatásáról* – Váradi Krisztina, Diószegi Mihályné (1746. június 22.)
17. *Az igaz heroica virtusról* – Teleki Miklós (1746. július 17.)
18. *E jelenvaló és következendő világnak az igazságnak serpenyőjében való megmérettetéséről* – Földvári Erzsébet, Toldalagi Mihályné (1748. június 30.)
19. *A keresztyén vallásnak és a polgári állapotnak egységéről* – Bethlen Ádám (1748. szeptember 4.)
20. *Az Ó- és Újtestamenti jubiléus esztendőről* – Bánffi Klára, Szentkereszti Sámuelné (1750. január 18.)
21. *A békességes tűrésnek scholájáról* – Rhédei Éva, Bethlen György mátkája (1751. április 18.)
22. *A régi fényes famíliáknak bizonyos időkiig terjedő virágzásokról* – Kabos László (1754. június 30.)
23. *A valóságos fegyver ellen való orvosságról* – Bánffi Sámuel (1755. február 16.)
24. *E világnak megutalásáról* – Bethlen Klára, Teleki Mihályné (1755. november 2.)
25. *A halál félelmei ellen való orvosságokról* – Teleki Éva, Wass Miklósné (1758. július 16.)
26. *A jó asszonyokról* – Teleki Judit, Pongrácz Jánosné (1733. október 11.)

Ugyanis, ahogyan másutt megfogalmaztam: „a kolozsvári prédikátor a halotti beszédek elmondásának alkalmát is arra használta fel, amihez a legjobban értett: tanításra, ismeretterjesztésre. Beszédeiben nem találunk hagyományos exegetikai, homiletikai fejtegetéseket; elsődleges forrása nem a Biblia, hanem – a korabeli felfogásnak megfelelően – a legszélesebb értelemben vett filozófia. Felsorakoztatja a történelemre vonatkozó és a legkorszerűbb természettudományos ismereteket, valamint az európai bölcselet történetének legkiválóbb gondolkodóitól vett adatokat, illetve a róluk szóló anekdotákat, és így mutatja meg hallgatóinak, hogyan épül fel modern, de még a keresztyén teológia keretei között maradó tudományos világképe. [...] Verestói orációi tehát halotti búcsúztatók ugyan, de egyben tudományos-filozófiai előadások is, mégpedig, és rendkívül fontos – mert a korban még szokatlan –, hogy többségükben magyar nyelven hangzottak el. Felolvasásra, vagy (legalább részben) emlékezetből történő elmondásra készültek, de nagyobb közönséghez írott, nyomtatott formában jutottak el.”²²

Az 1783-as válogatás magukat meg nem nevező összeállítói elsősorban a közölt szövegek fő témájához, illetve műfajához illeszkedően választották a *Holtakkal való barátság* címet, amely azonban nemcsak a búcsúztatónak az elhunytakkal való szomorú utolsó találkozására, hanem kedves, többnyire nála jóval korábban élt, és a beszédekben igen sok helyütt megidézett szerzőivel való kapcsolataira is vonatkoztatható. Verestói a holtakkal való társalkodásról szólva az elsőként idézett beszédben kifejti, hogy számára a könyvek olvasása is effajta társalkodás, s olyan tevékenység, melyet hallgatóinak is minél többet kellene végeznie. A beszédek állandó tartalmi elemei ennek megfelelően az antik és későbbi forrásokból vett idézetek, melyek közül a – leggyakrabban Ovidiustól, illetve Vergiliustól vett – versrészleteket Verestói maga is versben, négy soros, bokorrímes stórfákban fordítja le. A szövegeket részben éppen ez a sajátosságuk, a bennük megtalálható számos antik, illetve későbbi, laikus forrásra való hivatkozás, és emellett a bibliai utalások rendkívül kis száma különíti el a hagyományos temetési prédikációktól; maga Verestói nem is prédikációknak, hanem orációknak nevezi őket. Ráadásul, noha a beszédek magas szintű retorizáltsága éppen az ellenkezőjéről árulkodik, arra is többször felhívja a figyelmet, hogy ő maga nem igazi orátor, hanem filozófus, ezért hallgatói nem

²² LENGYEL, Farkas Wellmann Éva..., i. m., 92–93.

várhatnak tőle klasszikusan kimunkált orációt.²³ Temetések alkalmából szónokló filozófusként hallgatóit elsősorban a halálra való felkészülésre igyekszik buzdítani, s többször hivatkozik Plátón megállapítására, miszerint: *Philosophia est meditatio mortis*, azaz *A természet vizsgálásának tudománya a halálról való elmélkedés* (pl. 12.). Őt magát tehát, legalábbis temetési orációiban, a filozófia hagyományos területei közül elsősorban a morál- és a természetfilozófia foglalkoztatja, ezt érti természetvizsgáláson, természetben pedig a világ, sőt a világegyetem teljességét, annak minden elemével és jelenségével.²⁴ Oratóriai képességeinek álszerű lelcicsinylését nem kell komolyan vennünk: a legtöbb pályatársát messze meghaladó nyelvi készsége, írói tehetsége képessé tette rá, hogy klasszikusan retorizált szövegeket alkosson, melyek alapján a 18. századi erdélyi irodalom jeles, Mikes Kelemennel egyenértékű prózáírójaként kell számon tartanunk. A halálra való felkészülés fő témáját beszédeiben rendkívül változatosan dolgozza fel: invenciózusan választ ki egy-egy altémát, melyeket számos antik és egyéb verses és prózai forrás bevonásával fejt ki; előadásába több helyütt érdekes, tanulságos vagy – noha ez első hallásra talán mehökkentőnek, oda nem illőnek tűnik – akár szórakoztató, humoros elemeket, anekdotákat illeszt; bőséggel él továbbá hasonlatokkal, metaforákkal, egyéni szójátékokkal.

Franekerben végzett teológusként, filozófusként természetesen nem hiányoznak a szövegekből a kortárs, 17–18. századi olvasmányaira tett utalások sem, és a beszédekbe a szerző gyakran illeszt rövidebb-hosszabb filozófiai vagy természettudományos fejtegetéseket. Természettudományos ismeretei többnyire korszerűek, helytállóak, és jól elkülönülnek a kellő távolságtartással vagy akár iróniával kezelt áltudományos elméletektől, eljárásoktól, mint amilyenekre a fiziognómia és az alkimia épül. Többnyire azonban naprakész információkkal igyekszik szolgálni hallgatóságának, például a descartes-i filozófiát²⁵ vagy a bolygók egymástól való távolságát, mozgását, sőt akár más bolygókon élő lényeket illetően,²⁶ noha nem tartja mindenhatóan a természettudományt, nem gondolja, hogy valaha is képes lesz magyarázatot találni a természet minden titkára, és konzervatív módon elveti például az atomista elméleteket.²⁷

²³ Vö. „[...] én mostan ha prédikálószerkben állottam is fel, mindazáltal nem prédikálok, hanem orálok”; „Majd hasonló vagok én az említett orátorhoz mostani köztetek való megjelenéssel: aki, noha nem hozhatok is előtökbe hasonló ékesenzólást (mert ki is várná az ékesenzólásnak erejét és folyóvizet a filozófustól?), hozok mindazáltal hasonló könyvhullatásokat, és hozom a közönséges fájdalomnak matériáját”; Ez az, melyet én díztelen és darabos orációmmal ki akarok beszélni; csak hogy Ti, hazánknak méltóságos Atyjai, kedvezni kívánjatok az orátornak, vagy inkább a filozófusnak, nem orátornak, úgymint aki inkább szokott a természetet szorgalmasan vizsgáló bölcseknek árnyékos tanulólhelyeikhez, mint az orátoroknak fényes és pompás oratóri székkeikhez, és aki inkább munkálkodik izzadva Archimedes porában, hogy nem mint a Rosciusoknak mézes beszédeiket vadászná.” VERESTÓI, *i. m.*, 555, 650, 652.

²⁴ „[...] rendes tisztemben és hivatalomban jár, hogy a természetnek titkait vizsgáljam, és ha lehet, minden dolognak, mely az emberi tudománynak célján és határkövén belől tétetet, ide értvén a halálnak házát is, jól végére menjek.” *Uo.*, 30.

²⁵ „[...] a Teremtőnek keze nyomott bé az emberi lelkekbe olyan igazságokat és *innata ideákat*, melyekre a változandóság ha mindjárt seregfontó ágyúkkal lövöldözne is, mégis azokat természeti tulajdonságokban meg nem változtathatná, [...] A sok közül csak azt a nevezetes igazságot említem: *Cogito ergo sum*. Citalj bár engemet a bíró eleibe, pereld el minden jószágomat a törvényszerken, de soha el nem perelheted tőlem ez igazságot: *Cogito ergo sum*. Ha mindjárt a föld alattam elsüllyedne is, ha a megindult világ nyakamba szakadna is, de ugyancsak megmaradna nálam ez igazság, és én is ez igazsággal: *Cogito ergo sum*.”; „az embert inkább mondhatjuk Cartesianussal együtt véges lélekből és rendes munkákra alkalmas testből álló valóságnak, mintsem Platóval együtt kétlábú, tollatlan testű, széles körmű, és a politikai tudományt megfogható lelkes állatnak, vagy Aristotelesszel együtt homályos rövidséggel okos lelkes állatnak” *Uo.*, 40–41, 77.

²⁶ Vö. pl.: „sokan a természetvizsgáló bölcsék közül, kik a természetnek nagyobb titkait is elméjeknek élivel könnyen általhatják, ama legfelsőbb bujdosó csillagokban is, a Saturnusban és Jupiterben élő fákat, sőt még embereket is keresnek”; „Jertek bé velem együtt egy kevéssé, szomorú hallgatóim, a természetvizsgáló bölcseknek scholájokba, és nézzétek meg az ő szövetetőtáblájokon, mely messze légyen az ég e földtől, és mely hosszú út légyen az ég felé vezető út!” *Uo.*, 79, 174; vö. továbbá a Giovanni Cassini nyomán közölt adatokat a bolygók egymástól való távolságára vonatkozóan; *Uo.*, 175–176.

²⁷ „Ilyen titkos erők és titkos tulajdonságok a természetben: a mágneskőnek vasat vonó és északra forduló ereje; a kígyónak a körszáfától való irtózása; az oroszlánnak az égő fályától való félelme, sőt még a kakastól is; a terjének, téjnek, faolajnak és

Verestói teológusi-filozófusi felkészültségét és attitűdjét értékelve, Farkas Wellmann Éva egy olyan eszmei áramlat, a fizikoteologizmus magyar képviselői közé sorolja a prédikátort, amely áramlat szellemi hatóköre Magyarországra is elért ugyan, ám megjelenése jobbára a 18. század második felére vagy inkább harmadik harmadára tehető. Ez a teológiai irányzat a magyarországi gondolkodókhoz elsősorban német közvetítéssel jutott el, és főként protestáns szellemi környezetben hatott. A téma további vizsgálatokat igényel, hiszen egyelőre nem ismeretes, vajon regisztrálható-e a hasonló felfogásban íródott francia katolikus munkák hazai recepciója.²⁸ Mindenesre a fizikoteológusok egyik legismertebb képviselője, William Derham és Verestói életműve között nem mutatható ki közvetlen kapcsolat. Ebből kifolyólag, és mivel Verestóinál szinte egyáltalán nem fordul elő a fizikoteológusok alapvető kijelentése, miszerint a teremtett világot azért kell tudományos alapossággal megismerni, hogy ezáltal még nyilvánvalóbbá váljék a Teremtő létezése s szerepe a világ létrejöttében és működésében, esetében szerencsésebb teológiai racionalizmusról beszélni.

Mindazonáltal más angol filozófusok nem voltak ismeretlenek Verestói számára, amint azt jól mutatja például *Az Istent győző férjürről* szóló beszédének egyik részlete:

Ama tudós ember, Verulamius Bacon Ferenc azt írja igen szép mesében egy Bensalem nevű, avagy Új Atlantisz nevű nagy szigetről, melyet ő helyezett e Földnek déli sarka felé fekvő tengerek között, hogy annak boldog lakosi egyébert más országokra nem szoktanak hajózáni, hanem csak *pro prima Dei creatura, luce, az Istennek első teremtéséért, a világosságért, értvén a világosságon a tudományt, mely az emberi elmének setétségét megszokta világosítani.* (238.)

Ahogy fentebb már utaltam rá, Verestói nem tulajdonított kiemelt jelentőséget a felvilágosodás és a világosság eszméinek. Külföldi tanulmányainak köszönhetően megismerkedett ugyan az afféle egyház- és valláskritikai nézetekkel is, melyek részben a felvilágosodás eszmerendszeréhez köthetőek vagy legalábbis azzal összefüggésben szoktak nagyobb visszhangot kapni, korának társadalmi-politikai berendezkedésével azonban ő maga teljes mértékben elégedett volt. Azt állítja, ez az egyetlen, az isteni törvényeknek és az emberi természetnek egyaránt megfelelő együttélési és közigazgatási forma. *A keresztyén vallásnak és a polgári állapotnak egységéről* című, Bethlen Ádám felett mondott beszédében szó szerint elküldi „a dolgára” „a maga töreivel behálózottat” „mesemondó szfinxet”; Petrus Baeliust, sőt, magát Platón is, hiszen – mondja – „akkor léssen jól dolga az emberi nemzetnek, ha mindenütt e földön vagy keresztyének uralkodnak, vagy a királyok keresztyén hitet vallanak”; s ennek épp az ellenkezője történe, ha a filozófusok kerülnének az uralkodói székbe.²⁹ Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy Verestói beszédeinek keletkezésekor, elhangzásakor Magyarországon és Erdélyben a vallás- és társadalomkritikai elképzelések még csak nagyon szórványos, elszigetelt formában jelentkeznek, és véleményünk szerint ezek semmiképpen nem vizsgálhatók együttes jelenségsoporként vagy tendenciaként egészen a szabadkőműves társaságok tevékeny-

citromnak méreg ellen való erejek; a vasporra töltetett hideg választóvíznek sebes felforradása és égető melegsége; a vizeletből készítettett phosphorusnak, ha vízben nem tartatik, magától való meggyulladásá; az asbestus-kőből készítettett papiroznak a sebes tűzben való meg nem égése; és sok száz effélék. Amelyek jóllehet mind a természetbeli okok által menjenek is véghez, amint a természetbe azokat a természetnek Ura és Formálója béontötte, miben álljanak mindazáltal azoknak a természetbeli okoknak tulajdonságai, annak akármely eles elméjű és feltöröltt homlokú filozófus is vagy sohasem, vagy felette igen nehezen mehet végére. [...] nem olvasok én olyan experimentumot, mely által ezt a fegyver ellen való orvosságot vagy a fizika közönségesen, vagy a természeti mágia különösön napfényre hozta volna, [...] sem pedig ama halhatatlan emlékezetű újabb filozófusoknak, Bacon Verulamiusnak, Cartesiusnak, Gassendusnak, Newtonusnak, Leibnitiusnak és Wolfiusnak írásaikban.” *Uo.*, 811–812.

²⁸ Vö. pl. Diderot, Pluche abbé vagy Bernardin de Saint-Pierre vonatkozásában: MORTIER, *A felvilágosodás kora, i. m.*, 15.

²⁹ Vö. VERESTÓI, *i. m.*, 657–658, 681.

ségének kibontakozásáig. E saját ideológiáján, rituális keretein belül a fénynek és a viláosságának központi jelentőséget tulajdonító szervezet tagjainak közös és egyéni teljesítményei alakítják ki a felvilágosodás igazi arculatát, ahogyan Európa más pontjain, úgy a történelmi Magyarországon is, és nem véletlen, hogy ennek az átalakulásnak a feltételeit éppen egy, a szabadkőművességgel szimpatizáló uralkodó intézkedései teremtik meg.

Mindemellett Verestói beszédeiben mégis testet ölt egy olyan felfogás, pragmatikus szemléletmód, avagy a világról való tudás megközelítésének és tárgyalásának módszere, amely viszonylag általános és nagyon jellemző a felvilágosodás jelszavát hangoztató európai szerzők, gondolkodók körében. E szemléletmód és praxis olyan 17. századi kezdeményezésekre és eredményekre tekinthet vissza (például Francis Bacon munkásságára), melyek joggal tekinthetők a felvilágosodás előzményeinek. A korszak tudósainak, íróinak nagy részéhez hasonlóan Verestói is elsődlegesen fontos feladatának tartotta a régi és új ismeretek minél szélesebb körben való terjesztését, és ebben a vonatkozásban igen jelentős eredményeket ért el.

A beszédekben találunk utalásokat arra, hogy Verestói tisztában volt mind a magyar nyelv, mind a magyar nép kiművelésének időszerűségével, fontosságával.³⁰ Az európai kultúra egészére kiterjedő műveltség, a sokféle ismeret terjesztését a református kollégium tanáraként természetesen napi szinten végezte, itt azonban hallgatósa száma diákból állt.³¹ Temetési orációi azonban jóval nagyobb nyilvánosságra tarthattak számot, ráadásul a beszédekre nem csupán élőben, de írásban is nagy igény mutatkozott. Erre utal, hogy a szövegek egyesével is megjelentek nyomtatott formában (közülük néhány legalább két kiadást is megért); az 1783-as gyűjtemény összeállítói pedig azzal indokolják a kötet megjelenítésének szükségességét, hogy a korábbi nyomtatványok elfogytak, de az olvasók továbbra is szeretnének hozzájutni a különleges temetési orációkhoz. Arról, hogy hogyan olvasták e szövegeket a 18. század végén és a 19. században, és mit tudtak hasznosítani Verestóinak az ezekben foglalt enciklopédikus tudásából, a *Holtakkal való barátság* fennmaradt példányainak kézíratos bejegyzései árulkodnak. Így például a korábban Kovásznai G. József, majd Horvát István tulajdonában lévő kötet hátlapjára feltehetően Kovásznai, egy másik, ma a Ráday-könyvtárban őrzött példányba egy ismeretlen tulajdonosa készített tematikus mutatót. Érdemes itt feltüntetnünk, mely tartalmi elemeket tartották megjegyzésre érdemesnek Verestói e korai olvasói:

1. Asclepiades doctorról: 10. o.;
2. Mindent, csak magát nem mutató tükör: 109. o.;
3. Detestor(?) tanítvány székekbe koporsó: 142. o.;
4. Styxbe mártott Akhilles: 149. o.;
5. Vakondok halála után nyílik szeme: 151. o.;
6. Hely, melyhez 3 singnre az ég: 185. o.;
7. Atlas hegyéről láss(?): 186. o.;
8. Egy rác király lajtorjákat [?] az égbe: 188. o.;
9. Állhatatosság képe: 199. o.;
10. Nappal szomorú, éjjel virágzó fa: 200. o.;
- 11.

³⁰ „Nem könnyen lehet pedig e fényes virtust a magyar nyelven illendő nevezettel kifejeznünk, minthogy még a magyar nyelv nincsen oly fényesen megpalléroztatva, hogy azon minden rendbéli scholai tudományokat egyenlő könnyűséggel lehetne tanítanunk. Amely mindazáltal semmi kisebbségére nem szolgál a magyar nyelvnek és a fényes magyar nemzetnek, mert még amaz, ékesenszólásnak böles ácsmesterei is, a deákok, akiknek pompás és trágyázott nyelvek már régtől fogva sok nemzetek között *est vehiculum eruditiois, a tudományok mintegy hordozó szekere*, e fényes virtust a magok nyelveken illendőképpen ki nem fejezhetvén, kéntelenítették kölcsönvenni szót a görögöktől, és kéntelenítették e fényes virtust görög módon nevezni *heroica virtusnak*, amely kölcsönvett nevezettel minékünk magyaroknak is meg kell elégednünk.” *Uo.*, 586.

³¹ A hajdani tanítványa, Bánffi Sámuel felett mondott beszédében a következőket mondja: „Emlékezel, nem kétlem, azokra az én különös leckéimre, melyeket az én tanulóházamban egyedül szoktál vala hallgatni figyelemmel, midőn a természetnek kincses rejtekeit a józan okosságának viláosságával, mint valamely aranykulccsal, előtted nyitogatnám és felfedezném. [...] Mostan is csak azon régi leckémet, noha nem deákul, amint akkor cselekedtem vala, hanem magyarul mondom el a te temetési tisztességnek napján...” *Uo.*, 801–802.

Fejével eget érő, kezével csillagot fogó: 204. o.; 12. Tabrices kő eloquusszá tézen: 215. o.; 13. Jupiter aranylánca, mellyel felvészen(?): 226. o.; 14. Pro 1a creatura – luce utazók: 238. o.³²

Medicus Asclepiades p. 10.; Párizzpápaii Genea. p. 313.; Christum in corpore, Paulum in ore Romam in flore. Augustinus. pag. 270.; Similis Epitaphium 342.; Aurea nunc vere sunt saecula f. 436.³³

Mindezek alapján jól látható, hogy Verestói ismeretterjesztő indíttatása nem veszett kárba, sőt, jóval a beszédek keletkezését követően is értő, érdeklődő olvasókra talált. Beszédeinek gyűjteményes kiadása abban az évtizedben jelent meg, amikor például a Sarastróként Bécsben tevékenykedő erdélyi szász származású Born Ignác *Monachologia* címmel linnéi alapon rendszerezett szerzetes- és apácatermészetrizot adott ki; amikor – a cenzúrát kijátszva – a bécsi szellemi közegben sokat forgolódott Szacsay Sándor fordításában magyarul is olvashatóvá vált a porosz Karl Georg Heringnek a katolikusokat támadó gúnyirata; és amely évtized végén korszakalkotó irodalmi jelenségként elindul az Orpheus; majd a Nagyszívűség páholy egyik tagja, Nagyváthy János álneven közzéteszi *Valláscerelés* című írását. Mindezen valóban nagy horderejű, a felvilágosodás igazi nagy korszakát előkészítő szellemi-kulturális változások közepette Verestói György klasszikus polihisztóri, enciklopédikus tudására, józan keresztényi intelmeire, etikájára továbbra is, még évtizedeken át, megmaradt az olvasói igény. Tüskés Gábor a felvilágosodással kapcsolatos jelenségek összegezésében felhívja a figyelmet az „egymástól jelentősen eltérő, különböző gyökerű, alternatív és ellentétes törekvésekre”, és arra, hogy „a kor szerzőinek önmeghatározása és az utólagos értékelés között számos különbség, sőt ellentmondás található”.³⁴ Verestói György a különböző törekvések azon képviselői közé tartozott, akik – Greenblatt megfogalmazásával élve – egyre inkább elfordultak az angyaloktól, démonoktól, és más nem evilági témáktól, és figyelmüket a világ jelenségeire összpontosították. Munkássága számos vonásában pontosan megfeleltethető a 18–19. század fordulóján alkotó gondolkodók megfogalmazta elvárásoknak, így tehát joggal jelenthető ki, hogy kiemelkedő színvonalú rétori-írói tevékenysége révén igen jelentős eredményeket ért el a tudományos ismeretterjesztés területén a felvilágosodás, avagy felvilágosítás mint módszer gyakorlati alkalmazásával.

„THE LIGHT IS THE SCIENCE”

The Enlightenment as a Scientific-Educational Method in the Funeral Speeches of György Verestói

In the Hungarian intellectual history the first political, social, and literary movements included in the framework of the Enlightenment project were concerned at the last quarter of the 18th century. While the literary historical scholarship generally propagates the image of the unitary, secular Enlightenment project, we can find many thinkers who have questioned the usefulness of the Enlightenment as a rebellious movement against religion, and argued that this project must include the moral improvement and that it can be compatible with religious belief. The traces of the practical implementation of the project, the application of the Enlightenment as a scientific-educational method can be observed much earlier in the 18th century Hungarian literature. György Verestói (1698–1765) taught at the Reformed College in Kolozsvár, while also acting as a protestant pastor and later a bishop. He published theological, scientific, philosophical and poetic works, and his most popular

³² A példány jelzete: OSZK 37.143/1–2.

³³ A példány jelzete: 1-24292 RMK.

³⁴ Tüskés Gábor, LENGYEL RÉKA, *Vallási, nevelési, társadalmi és művészeti gondolkodás a 18. században = Magyarországi gondolkodók, i. m., 1353–1408, 1356.*

works were the obituary sermons preached on the occasion of the funeral of prominent Transylvanian persons. The orations were published separately on the occasion of the funerals, and anonymous editors have published also a collected edition in 1783 which contains 26 texts. Verestói's orations displayed some features that broke with the past practice of funeral oration: in the texts we do not find any theological, exegetical explanation, because Verestói's primary source is not the Bible, but numerous religious and secular, philosophical, scientific and fiction works. By collecting and explaining a large number of quotations from his sources, he manages the cultural, scientific and moral education of his public in a very efficient and progressive way.